

DİP PLEİSTOSEN* VE KÜLTÜR

Güven ARSEBÜK

Tarihöncesi çağlar arkeolojisi ile uğraşan kişilerin amaçlarının, farklı zaman dilimleri ve ortamlarda, dünyanın değişik yerlerinde yaşamış olan toplumların hayatlarını, o toplumlarca oluşturulan maddî ürünlerden günümüze ulaşabilen kalıntıların yardımı ile incelemek ve sonra da yorumlamak olduğu bilinmektedir. İçinde yaşamış oldukları ortam, çağları, teknolojik düzeyleri, ekonomik sistemleri, kısacası yaşam biçimleri ne kadar farklı olursa olsun, eski ve yeni bütün toplumların ortak yönü 'kültürdür'. Kültür, sadece insan topluluklarına özgü bir öğedir ve kişileri birbirine bağlayarak, yaşamın sürekliliğini belirli bir uyum içinde sağlar. İnsanı sıradan bir 'primat' olmaktan çıkararak ve insanın 'insanlaşmasında' görev gören en önemli etkenin kültür olduğu da kuşkusuz, yadsınamaz.

* Tarihöncesi arkeolojisi ile uğraşan kişilerce, IV. Zaman'ın ilk bölümü olan Pleistosen'in tanımı, daha doğrusu ne zaman başladığı konusunda tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Pleistosen, ilk defa 100 küsur yıl önce tanımlanmış, aradan geçen süre içinde, yeni yeni saptanarak, zamanla biriken verilerle birlikte, bu tanımın birkaç defa gözden geçirilmesi gerekmiştir.

Pleistosen için ilk defa C. Lyell'in tanımından yararlanılmıştır. Bu tanımın esasını, kayalardaki molusk fosilleri oluşturmaktaydı ve içlerinde % 90-95 oranında yaşayan türlerde molusk bulunan kaya ve tabakalar Pleistosen olarak kabul edilmekteydi. 1950'li yıllarda ise, omurgalı hayvanları kıstas kabul eden paleontologlar, Pleistosen'in başlangıcı için 'Villafrancha' türü faunanın belirlenmesini, yani *Equus*, *Bos* ve *Elephas* cinslerinin ortaya çıkmasını zorunlu koşul olarak kabul etmişlerdi.

Günümüzde, giderek yaygınlık kazanan görüşe göre ise, Pleistosen'in başlangıcının saptanmasında en güvenilir kıstası, denizsel oluşumlu biostratigrafik kanıtlar oluşturmaktadır. Bu görüşe göre, Pleistosen'i, denizlerde yaşayan bazı organizmaların soylarının tükenmesi ile başlatmak en doğru yoldur. Bu tanım çerçevesinde yapılan çeşitli tarihllemeler, Pleistosen'in başlangıcının (yaklaşık)

Anadolu Araştırmaları F. 1

Kültür nedir? Kültür, tanımlanması zor ve karmaşık bir kavramdır. Sözcük olarak Latince kökenlidir ve *colere*'den gelir. *Colere*, «ekip-biçmek, sürmek» anlamlarını içerir. Gene aynı kökten gelen *cultura* sözcüğü ise, ilk defa Latince'de «yerleşik zirai toplumları» belirlemek ve tanımlamak için kullanılmıştır. Günümüzde kültür sözcüğü, hemen hemen her dilde ve bu arada tabii Türkçe'de de, farklı anlam ve içeriklerde kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde, bu arada konumuzu doğrudan doğruya ilgilendiren tarihöncesi arkeolojisi ve antropolojide de, kültür sözcüğünün değişik yazarlarca farklı anlamlarda kullanılması, ister istemez bir kavram kargaşasına neden olmaktadır.

Sosyal içerikli bir kavram olarak kültür sözcüğü, ilk defa on dokuzuncu yüzyılda Sir Edward Burnet Tylor (1871) tarafından kullanılmıştır. Kültürün farklı tanım ve anlamlarını derledikleri yapıtlarında Kroeber ve Kluckhohn (1954), bu sözcüğün sadece sosyal içerikli olarak 150'yi aşkın anlamının bulunduğunu saptamışlardır. Tarihöncesi arkeolojisi ile uğraşan kişiler açısından ise, kültür, doğanın bütün oluşturdıklarına karşın, insan tarafından meydana getirilen şeylerin tümü olarak tanımlanabilir.

Tarihöncesi arkeolojisi ile uğraşan kişilerin, tarihöncesi toplumlarının yaşam biçimlerine olanaklar elverdiğince ışık tutabilmeleri ve onları değerlendirebilmeleri için yararlandıkları malzemenin, o toplumlarca oluşturulmuş çeşitli maddesel ürünlerin günümüze ulaşabilen ve çoğu kez de bölük-pörçük kalıntılarından ibaret olduğuna daha önce değinmiştik. İşin gereği, tarihöncesi arkeolojisinde

2 milyon yıl öncelerine raslaması gerektiğini göstermektedir. Pleistosen'i 2 milyon yıl kadar devam eden bir evre olarak kabul etmek, Pleistosen'in süresi konusunda 600.000 ile 3.5 milyon yıl arasında değişen fikir ayrılıklarına bir son verebilir. Pleistosen, yaklaşık 2 milyon yıl olarak kabul edildiğinde ise, Villafrancha evresinin ilk yarısı geç Pliosen'e girmekte, ikinci yarısı ise Pleistosen'e dahil edilmektedir.

Bu yazıdaki 'dip Pleistosen' sözcüğü, Almanca *Ältestes Pleistozän*, İngilizce *Basal Pleistocene* sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Geleneksel olarak alt, orta ve üst olmak üzere üç bölüme ayrılan Pleistosen'e, özellikle 1950 yıllarından sonra bir ilâve daha yapmak ve araya dip Pleistosen'i de katmak gerekmiştir (Woldstedt, 1954; Howell, 1959). Dip Pleistosen, zaman bakımından yaklaşık 2 milyon yıl önceleri başlamakta ve en azından 500.000 yıl öncelerine kadar da devam etmektedir (Butzer, 1966: 40).

mevcut kültürel belgeler kısıtlıdır; üstelik, tarihöncesi çağların eski evrelerine doğru gidildikçe, belgelerin zaman ile doğru orantılı olarak, nicelik ve nitelik bakımından azaldığı da bir gerçektir. Bu da, tabii, ulaşılan sonuçları ve yapılan yorumları etkilemekte, bazılarının güvenilirliği konusunda da ciddi kuşkular doğurmaktadır.

Tarihöncesi arkeolojisinin en eski evreleri ile uğraşan kişilerin genelde anlaştıkları bir tanıma göre, insanın insanlaşması alet yapabilmesi ile doğrudan bağıntılıdır. Saptanabildiği kadarıyla, insan elinden çıkmış ve 'günümüze ulaşabilmiş' en eski kültür ürünleri çaytaşı aletleri olarak adlandırılan basit araçlardır. Ancak, tarihöncesi insanın 'yaptığı' ilk aletler, herhalde, yukarıda değindiğimiz bu çaytaşı aletleri olmasa gerektir. İnsanın insanlaşmaya başladığı çağlarda, Pliosen'in sonlarında ve dip Pleistosen'in en eski evrelerinde, insanlar ilk aletlerini deneysel mahiyette yapmaya başladıklarında, aletlerinin yapımında ham madde olarak taşa kıyasla daha kolay işlenebilen ve şekil verilebilen kemik ve tahta gibi organik maddelerden yararlanmış olmaları akla yakın gelmektedir. İnsanın bu 'olası' en eski aletleri, yapıldıkları malzeme türünden ötürü günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca, olağanüstü koşullar altında ve büyük raslantılar sonucu günümüze ulaşmış olanlar varsa dahi, standart biçimler göstermediklerinden ötürü bu 'olası' aletlerin birer kültür ürünü olarak saptanmaları da her halde imkânsızdır. İnsan elinden çıkma en eski aletler olduğu bir zamanlar ileri sürülmüş olan ve özellikle Güney Afrika'da, Australopitek kalıntıları ile yakın ilişkili olarak bulunduğu öne sürülen 'osteodontokeratik kültürün' (Dart, 1957; Heberer, 1965: 346-347) gerçek niteliği konusunda giderek artan ve akla yakın gelen kuşkular mevcuttur (Le Gros Clark, 1967: 119-120; ayrıca, karşılaştırma malzemesi olarak bk. Crader, 1974: 161-173; Pastron, 1974: 93-100). İsminden de anlaşıldığı gibi, diş-kemik ve boynuzdan oluşan bu pseudokültürün insan elinden çıkma gerçek aletlerden meydana gelmediği, yani bir endüstri olmadığı, aksine bunların çeşitli etoburların gıda artıkları olduğu görüşü giderek yaygınlık kazanmaktadır. Hatta breslerde bu tür kalıntılarla birlikte tek tük bulunan çeşitli Australopitek kemiklerinin, gerçekte bu nesneleri 'yapan' kişilere ait olmayıp, aksine, diğer bazı memeli kalıntıları gibi, vahşi hayvanların av artıkları olmaları da pekalâ mümkündür.

Alet yapma ile insanın insanlaşması arasında neden-sonuç ilişkisine varacak kadar yakın bir ilişkinin bulunduğu ileri sürülmüştür (Washburn, 1960). Tarihöncesi arkeolojisinin eski evreleri ile uğraşan kişiler, tartışmasız insan elinden çıktığı saptanabilen en eski aletlerin Pleistosen'in başlarından itibaren yapıldıklarını kabul etmektedirler. Birer kültür ürünü olan bu en eski aletler topluluğuna, ilk defa saptandıkları yer nedeniyle, Oldowan endüstrisi adı da verilmektedir.

İnsan elinden çıkmış en eski aletlere, bugün için, Doğu Afrika'daki Olduvai Boğazında, Turkana Gölü civarındaki Koobi Fora'da (Kenya), Omo vadisinde ve Hadar'da (Etiopia) raslanmıştır ve tümü, zaman dilimi olarak dip Pleistosen'e girmektedir.

Adı geçen bu buluntu yerleri içinde en eskilerinden biri ve tekno-kültürel açıdan en ayrıntılı olarak yayınlananı Olduvai Boğazi buluntularıdır (Leakey, 1967 ve 1971). Oldowan endüstrisine ait buluntular, Olduvai Boğazındaki I. Yatağın tümü ile II. Yatağın alt tabakalarından elde edilmişlerdir. Oldowan endüstrisine ait bulguların elde edildiği tabakaların, yaklaşık toplam 1 milyon yıllık bir süreyi içerdiği anlaşılmaktadır. Bu uzun zaman süresi boyunca, endüstrinin içeriğinde kayda değer bir teknolojik değişime raslanılmamaktadır.

Oldowan endüstrisinin aletleri, genelde, suda aşınmış ve oldukça küçük boyutlardaki beyzi veya yuvarlağımsı çakıl taşlarının (çaytaşlarının) üzerinden bir veya birkaç basit yonganın çıkarılmış olduğu ilkel araçlardır (Lev. 1-2)*. M.D. Leakey'e göre (1967: 420), bu endüstriyi oluşturan örnekler dört ana bölümde incelenebilir: 'Aletler', 'kullanılmış parçalar', 'artıklar' ve 'getirilenler'.

'Alet' ile, saptanabilir belirli biçimler gösteren örnekler kastedilmektedir. Alet türleri fazla değildir: Satırlar (*choppers*), çok yüzeyliler (*polyhedrons*), kurs biçimliler (*discoids*), toparlakımsılar (*spheroids*), ikili yüzey öncüleri (*proto-bifaces*), kazıyıcılar (*scrapers*), kalemler (*burins*) ve ayrışıklar (*sundry tools*) başlıca örneklerdir.

* Levhaları çizen meslekdaşım Sayın Ayşe Haznedar Özkan'a teşekkürlerimle (G.A.).

'Kullanılmış parçalar' ile de, doğal biçimleri değiştirilmeksizin olduğu gibi bırakılmış ve fakat üzerlerinde çeşitli kullanım izlerine raslanan örnekler ifade edilmektedir. Bu tür örneklerin yardımcı olmaları ve esas aletlerin yapımı sırasında bunlardan yararlandığı akla yakın gelmektedir. Bu gruba örsler (*anvils*), vurgu taşları (*hammerstones*), iri çakıllar (*cobblestones*), yumrular (*nodules*) ve küçük yongalar (*light-duty flakes*) girmektedir.

'Artıklar', üzerlerinde herhangi bir düzelti veya kullanım izine raslanmayan tüm veya kırık yongalarla, çekirdek parçalarıdır.

'Getirilenler' ise, buluntu yerine civardan ve yapay yollarla (insan tarafından) getirilmiş olan doğal çakıl ve çeşitli çekirdeklerdir.

Çok uzun süreli bir endüstri olan Oldowan'da egemen alet türünün satırlar olduğu görülmektedir. Ancak satırların yanında, sayı ve türce belki fazla olmamakla beraber, başka alet cinslerine de raslanması tekno-kültürel açıdan önem taşımaktadır. Tarihöncesi çağların en eski evreleri ile uğraşan kişilerce, en eski aletler olan bu basit araçların önemi, insanın kültür varlığının dip Pleistosen'e kadar indiğini somut bir şekilde kanıtlamalarıdır. Aynı zamanda bu basit araçlar, insana özgü bazı çok önemli yeteneklerin, örneğin 'soyutlama' ve 'ileri görüşün', en eski kanıtlarıdır.

Bu aletler kimlerin ürünüdür? Çaytaşı aletlerinin Australopithec insanların ürünleri olduğu saptanmıştır. Bilim dünyasında değilse bile (Tuttle, 1981: 798), kamu oyunda yaygın bir üne kavuşan ve gerçek bilimsel niteliği tartışmalı olan 'Lucy'-hariç (Johanson-Edey, 1981a; 1981b), şimdiye kadar tüm bir Australopithec kalıntısına raslanmamıştır. Bu insanlara ait bulgular çeşitli kemiklerden oluşmakta, ancak bu çeşitli kemiklerin birleştirilmesi sonunda Australopithec'lerin bedensel yapısı konusunda ayrıntılı bilgiler edinelebilmektedir.

Dip Pleistosen'de, Australopithec insanının iki ayağı üzerinde ve dik olarak yürümüş olduğu, bu insanlara ait leğen kemiklerinin yapısından anlaşılmaktadır*. İnsanın kültür tarihi açısından, 'iki ayak

* Son zamanlarda, hominidlerin yaklaşık 3.5 milyon yıl kadar önce, Pliosen'in sonlarından itibaren iki ayak üzerinde yürümeye başladıklarını gösteren kanıtlara raslanmaya başlandığı da belirtilmelidir (Hay-Leakey, 1982: 38-45).

üzerinde ve dik olarak yürüyebilmek', elleri serbest bıraktığı için 'alet yapımına' olanak sağlaması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Ellerin serbest kalışı, sadece alet yapımına değil, aynı zamanda yapılan aletlerin insan tarafından işlevsel olarak kullanılmasına ve böylece insan türüne özgü bazı bedensel eksikliklerin de giderilmesine etken olmuştur (Childe, 1958: 27-28).

Kanımızca, bazı tutucu görüşler dışında (Leakey-Lewin, 1977) Australopitek insanının taksonomisi, genelde, aydınlığa kavuşmuş durumdadır. Australopitek insanı, kendi içinde, Australopitekus ve Parantropus olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır. Zaman dilimleri açısından Australopitekus'ların Parantropus'lardan daha eski olduklarını gösteren kanıtlar mevcuttur.

Australopitekus ve Parantropus gurupları arasında bazı önemli morfolojik farklar da saptanabilmektedir. Australopitekus'ların ufak tefek canlılar olmalarına karşılık, Parantropus'lar daha iri yapıydılar. Yapılan araştırmalar, Australopitekus gurubuna giren örneklerin 35-38 kilo dolayındayken, Parantropus'ların 75-80 kilo civarında olmuş olmaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, her iki gurubun diş yapılarında da bazı farklar izlenmektedir. Australopitekus'ların (köpek dişleri de dahil) ön dişlerinin oldukça iri olmalarına karşılık, Parantropus'ların azı dişleri büyüktür. Bu iki Australopitek gurubunun diş yapılarındaki fark, Australopitekus'ların (genelde) etobur, Parantropus'ların ise (gene genelde) otobur olduğu şeklinde yorumlanabilir (Campbell, 1974: 216-241).

Zaman içinde, Australopitekus'ların yavaş yavaş değişerek evrimsel oluşumlarına devam ettiklerini ve alt Pleistosen'den itibaren de Pitekantropus insanına dönüştüklerini gösteren kanıtlar mevcuttur. Parantropus'ların ise dip Pleistosen'de soyları tükenmiş, evrimsel oluşumlarına devam edemiyerek sonunda yok olmuşlardır.

Dip Pleistosen, insanın insanlaştığı, insanın kültürel evrimine ait ve tartışma götürmeyecek nitelikteki en eski ürünlerin ve bunları oluşturan kişilerin kalıntılarının elde edildiği ilk evre olması bakımından özel bir önem taşımaktadır.

(Summary)

Basal Pleistocene and Culture

Culture is a rather difficult concept to define. Starting with Sir Edward B. Tylor in the nineteenth century, various definitions have been proposed for the term and/or concept of culture. Though no clear agreement has yet been achieved on its definition, it is unanimously accepted that culture is always present and a must for all the societies no matter how old and primitive or how contemporary and civilized they may be.

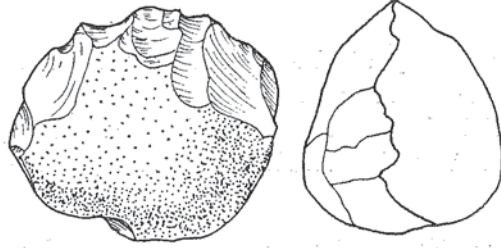
Anthropologists define man as a tool-making animal and there seems to be a definite relationship, perhaps even a causal one, between tool-making and humanization. Leaving the controversial 'osteodontokeratic culture' of S. Africa to a side, the oldest manufactured artifacts are the so-called pebble tools. The oldest of these tools date back to the Basal Pleistocene and were shaped by our remote ancestors, men who belonged to the Australopithecine stage of human evolution.

The real importance of these simple and rather crude tools lies in the fact that they comprise the first tangible examples of human material culture. Moreover, they are the indications of some purely human traits such as abstraction and visualization.

K A Y N A K Ç A

- Butzer, K. *Environment and Archaeology*. Aldine, Chicago.
(1966)
- Campbell, B., *Human Evolution*. Aldine, Chicago.
(1974)
- Childe, V.G., *Man Makes Himself*. Mentor Books, New York.
(1958)
- Crader, D.C., «The effects of scavengers on bone material from a
(1974) large mammal: An experiment conducted among the Bisa
of the Luangwa Valley, Zambia»,
Donnan, C.B. - C.W. Clewlow, Jr. (Derl.), *Ethnoarchaeo-
logy*. Monograph IV, Institute of Archaeology, Univer-
sity of California, Los Angeles.
- Dart, R.A., «The osteodontokeratic culture of Australopithecus pro-
(1957) metheus», *Transvaal Museum Memories*. No. 10, Pretoria.
- Hay, R.L. - M.D. Leakey, «The fossil footprints of Laetoli»,
(1982) *Scientific American*. 246/2: 38-45.
- Heberer, G., «Über den systematischen Ort und den physisch-psy-
(1965) chischen Status der Australopithecinen», G. Heberer
(Derl.), *Menschliche Abstammungslehre*. Gustav Fischer,
Stuttgart.
- Howell, F.C., «The Villafranchian and human origins»,
(1959) *Science*. 130: 831-844.
- Johanson, D. - M. Edey, «Sie nannten sie Lucy», *Bild der Wis-
(1981a) senschaft*. 12: 62-74.
- Johanson, D. - M. Edey, *Lucy: The Beginnings of Humankind*.
(1981b) Simon and Schuster, New York.

- Kroeber, A.L. - C. Kluckhohn, *Culture*. Vintage Books, New York. (1954)
- Leakey, M.D., «Preliminary survey of the cultural material from (1967) Beds I and II, Olduvai Gorge, Tanzania», Bishop, W.W. - J.D. Clark (Derl.), *Background to Evolution in Africa*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Leakey, M.D., *Olduvai Gorge*. (C. 3), Cambridge University Press, (1971) Cambridge.
- Leakey, R.E. - R. Lewin, *Origins*. E.P. Dutton, New York. (1977)
- Le Gros Clark, W.E., *Man-Apes or Ape-Men?* Holt, Rinehart and (1967) Winston, New York.
- Pastron, A.G., «Preliminary ethnoarchaeological investigations (1974) among the Tarahumra», Donnan, C.B. - C.W. Clewlow, Jr. (Derl.), *Ethnoarchaeology*. Monograph IV, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles.
- Tuttle, R.H., «Paleoanthropology without inhibitions», *Science*. 212: (1981) 798.
- Tylor, E.B., *Primitive Culture*. J. Murray, London. (1871)
- Washburn, S.L., «Tools and human evolution», *Scientific American*. (1960) 203/3: 63-75.
- Woldstedt, P., *Die allgemeinen Erscheinungen des Eiszeitalters*. (1954) (*Das Eiszeitalter*'in I. cildi), F. Enke, Stuttgart.

Satır

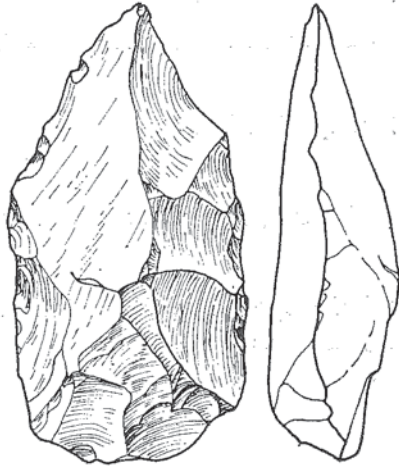
Çok yüzeyli

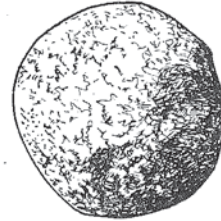
İkili yüzey öncüleri

Kurs biçimli

İkili yüzey

Toparlakımsı

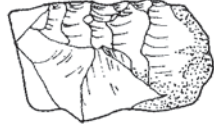

Yarı toparlakımsı

0 5 10cm.

G. ARSEBÜK

Lev. 2

Kazıyıcı

Yongalar

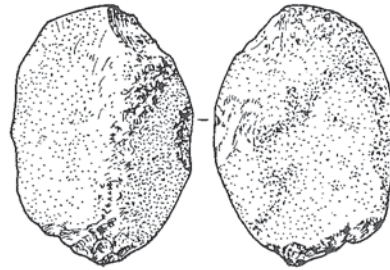
Kalem

Örs

Delici

Vurgu taşı

0 5 10cm.

Kaynak: M.D. Leakey. 1971. Olduvai Gorge C.3. Cambridge University Press, Cambridge.